

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2022-34-17>

УДК344

Г. С. РИБАЛКО

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету

E-mail: pro100lawyer@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9690-6082>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

БЕЗГОТІВКОВІ КОШТИ ЯК РЕЧОВИЙ ДОКАЗ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

АНОТАЦІЯ: У статті досліджується питання накладення арешту на грошові кошти що знаходяться на банківських рахунках юридичної особи або фізичної особи-підприємця як один із заходів забезпечення кримінального провадження. Вивчається питання накладення арешту на майно з метою забезпечення збереження речових доказів як підстава арешту майна у кримінальних провадженнях. Аналізуються норми Кримінального процесуального кодексу України, якими закріплені поняття речових доказів, арешту майна у контексті збереження речових доказів.

Автором досліджено зміст поняття «гроші у готівковій та безготівковій формі» за чинним законодавством. Досліджено правову природу безготівкових коштів в аспекті можливості визнання їх речовими доказами.

На прикладі судових рішень звертається увага на неоднозначну практику при визнанні безготівкових коштів речовими доказами.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: гроші, безготівкові кошти, речові докази, арешт банківського рахунку, арешт майна.

Як цитувати: Рибалко Г. С. Безготівкові кошти як речовий доказ: проблеми теорії та практики. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2022. Вип. 34. С. 141-144. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2022-34-17>

In cites: Rybalko H. S. (2022). Non-cash funds as material evidence: problems of theory and practice. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (34), P. 141-144. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2022-34-17> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. У відповідності до ч. 1 ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду

Для виконання цього та інших завдань чинний КПК України передбачає у тому числі такий захід забезпечення кримінального провадження, як арешт майна.

На сьогодні арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження в так званих економічних злочинах є одним із найдійовіших із переліку, передбаченого КПК України. Водночас, арешт майна є одним із найбільш поширених заходів обмеження

майнових прав осіб у кримінальному процесі на етапі досудового розслідування, що породжує дискусії як у науковій сфері, так і серед юристів практиків із приводу проблематики й обґрунтованості його застосування в кожному окремому випадку. За останні роки цей захід забезпечення кримінального провадження досить часто перетворюють на засіб тиску та впливу на бізнес і окремих осіб, а також на купу зайвих матеріалів у провадженні. Особливо це стосується застосування арешту безготівкових коштів на банківських рахунках юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Судова практика та правозастосовна діяльність слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів також свідчить про наявність проблем обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування пов'язаних з арештом безготівкових коштів на банківських рахунках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичним розробленням інституту арешту майна займалися О.В. Білоус, О.М. Бондаренко, О.В. Верхогляд-Герасименко, І.І. Войтович, І.В. Гловюк, О. Даниленко, Є.Д. Лук'янчиков, М.В. Лепей, М.А. Макаров, А.Е. Руденко, С.М. Смоков, І.М. Чемерис, проте питання накладення арешту на безготівкові кошти у кримінальному провадженні дуже часто залишали поза увагою. Натомість чимало проблемних питань на практиці виникає саме у зв'язку із накладенням арештів на банківські рахунки.

Виклад основного матеріалу. Мета статті є визначення можливості арешту безготівкових коштів в якості речових доказів. Поняття арешт майна викладено у ч. 1 ст. 170 КПК, де зазначено, що це є тимчасове позбавлення права на відчуження, розпорядження та/або користування майном щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального правопорушення. Водночас, слід зазначити, що КПК не дає дефініції цьому стандарту, хоча свого часу у Проекті Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення правового регулювання питань кримінального провадження» було запропоноване тлумачення розумної підозри як добросовісного припущення про вчинення особою певного діяння, яке ґрунтується на відомостях, які можна перевірити у судовому розгляді і які спонукали б неупереджену та розважливу людину вдатися до практичних дій для з'ясування того, чи є така підозра обґрунтованою.

Найчастіше накладання арешту на банківські рахунки й, відповідно, і на безготівкові кошти на них, здійснюється з метою збереження речових доказів п. 1 ч. 2 ст. 170 КПК України. Так, у ч. 3 ст. 170 КПК України вказано, що у випадку, передбаченому п. 1 ч. 2 цієї статті, арешт накладається за наявності достатніх підстав вважати, що воно відповідає критеріям, зазначеним у ст. 98 КПК України. При цьому, як зазначає І. Гловюк, слід звернути увагу на те, що майнові права особи ніяк не захищені; вона не визнана у КПК третьою особою, щодо майна якої вирішується питання про арешт (на що побічно вказують положення ч. 1 ст. 170 КПК, які розмежовують майно, яке є доказом злочину, і майно, яке підлягає спеціальній конфіскації у т.ч. у третіх осіб. Крім того, якщо при вирішенні питання

про арешт майна слідчий суддя, суд повинен враховувати наслідки арешту майна для підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, то про врахування цих наслідків для володільців майна, на яке накладено арешт з метою забезпечення збереження речових доказів, не згадується [1]

Що ж стосується накладання арешту на банківські рахунки на яких знаходяться безготівкові гроші, то слід зазначити, що законодавство України взагалі не дає прямого легального визначення безготівкових грошей. На фоні цього це поняття дещо по-різному трактується фінансистами та економістами з одного боку та юристами з іншого. Перша група відстоює позицію, що безготівкові гроші мають інформаційну природу, а друга група визначає правову природу безготівкових грошей як зобов'язальне право вимоги клієнту до банку, що впливає із договору банківського рахунку. Проте залишається відкритим питання, чим саме – речами або правом вимоги – варто визнавати гроші у безготівковій формі.

Застосовування системного методу тлумачення дозволяє звузити уявлення про гроші у безготівковій формі. Так, на підставі аналізу законодавства України можна дійти висновку, що поняття безготівкових грошей розкривається через поняття грошей, а останнє – через поняття «кошти» [2]. Під останнім, відповідно до абз. 25 ч. 5 ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність», необхідно розуміти гроші у національній або іноземній валюті чи їх еквівалент. Отже, як зазначає О. Сліпченко, кошти – це або гроші, або еквівалент грошей. У свою чергу, у відповідності до ст. 3 Закону України «Про платіжні послуги» грошові кошти існують в Україні у готівковій (формі грошових знаків) та безготівковій (формі записів на рахунках) формах [3]. Так, якщо кошти – це або гроші, або еквівалент грошей (не гроші), то справедливим є твердження, що грошові кошти – це лише гроші, а еквівалент грошей необхідно розуміти, як еквівалентно-грошові кошти.

Підтвердження зробленого висновку знаходимо й у ст. 192, ст. 1046 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), де терміни «гроші» та «грошові кошти» використані як тотожні.

Як вже зазначалось вище, грошові кошти існують в Україні у готівковій (формі грошових знаків) та безготівковій (формі

записів на рахунках) формах, а відтак кошти можуть існувати або у готівковій, або у безготівковій формах, то і грошовим коштам (грошам) ці форми характерні. Причому безготівкові гроші, відповідно до наведеної норми, існують у вигляді записів на рахунках у банківських установах. Таким чином, безготівкові гроші – це гроші (грошові кошти), які існують у вигляді записів на рахунках у банках.

У свою чергу готівкові гроші, які існують у вигляді банкнот, дійсно мають всі необхідні ознаки речей. Вони є предметами матеріального світу, а також відповідають визначенню речей закріпленому у ст. 179 ЦК України. Також грошові кошти – з погляду класифікації речей можна визначити як – рухомі, визначені родовими ознаками, подільними, споживними.

Також слід зауважити, що під час здійснення платежу готівковими коштами має місце здійснення угоди з грошима як із майном, що має матеріальний вид, речову форму [4]. Окрім того, готівкові гроші можуть бути індивідуально визначені шляхом переліку їх серій та номерів, номіналу у банківських документах або, наприклад, у відповідних протоколах під час проведення відповідних слідчих дій на кшталт обшуку.

У свою чергу, у відповідності до вищенаведеного – безготівкові гроші на банківських рахунках не є речами, вони існують у формі записів і становлять собою свідчення зобов'язального права щодо вимоги клієнта до банку, зміст якого розкривається чинним законодавством, а також договором банківського рахунку між банком і клієнтом. Під час безготівкових розрахунків відбувається не рух коштів у чистому вигляді, а рух грошових зобов'язань. Безготівкові гроші розглядаються як таблиця реєстрації боргових зобов'язань у грошовій формі однієї сторони перед іншою.

В наслідок цього питання, хто є власником коштів, що знаходяться на рахунку клієнта банку, позбавлене юридичного сенсу, адже ці кошти мають вигляд не фізично існуючих речей, а записів на рахунках.

Внесені в банк гроші у готівковій формі знеособлюються, а відтак за власниками рахунків залишається лише зобов'язально-правова вимога до банку.

Це також кореспондується із нормами цивільного законодавства. При передачі речей, визначених родовими ознаками, до яких

зазвичай належать готівкові гроші, до набувача переходить і право власності на них. Такий підхід є не тільки загальноновизнаним у теорії цивільного права, а й відображений у чинному законо-давстві України Так, у ст. 1046 ЦК України вирази «передає у власність іншій стороні», «повернути таку ж суму грошових коштів», вказують на перехід до набувача права власності на передані йому грошові гроші. Подібний підхід міститься і в ч. 1 ст. 1057, ст. 1058 ЦК України та відображений у судовій практиці [5].

Отже, при передачі банку готівкових грошей до нього переходить і право власності на ці речі.

У зв'язку з чим деякі науковці звертають увагу на істотні порушення, що допускаються судами, при застосуванні арешту банківських рахунків з огляду на відсутність чітко визначеної законодавчої процедури. На їх переконання, накладення арешту на банківський рахунок позбавлене нормативного підґрунтя, оскільки підставою його застосування у кримінальному провадженні найчастіше є саме п. 1 ч. 2 ст. 170 КПК України – збереження речових доказів. Водночас безготівкові гроші за своєю суттю не відповідають критеріями, визначеним ст. 98 КПК України, зокрема не мають матеріального втілення [6].

До речі, як приклад можна навести і рішення про скасування арешту банківського рахунку яке винесено слідчим суддею Печерського районного суду м. Києва у справі за №757/12150/18-к. В якому слідчий суддя зазначає, що: «...грошові кошти у безготівковій формі на банківському рахунку (без найменування номіналів купюр, їхсерійних номерів та інших родових та індивідуальних ознак, властивих для готівкових коштів), не підпадають під визначення речових доказів у кримінальному провадженні, оскільки не є матеріальними об'єктами, які можуть зберегти сліди злочинів. Належними та допустимими речовими доказами могли б бути документи про рух коштів, отримані в установленому законом порядку (ст. 160, 162 КПК України)» [7].

І подібних рішень в реєстрі судових рішень доволі багато. Чого лише вартє рішення Вищого антикорупційного суду України від 19.09.2019 р. у справі №760/18416/19 р. **в якому зазначено, щона банківському рахунку не зберігаються індивідуально визначені кошти власника рахунку, відповідна сума**

грошових коштів обліковуються банком на рахунку під зобов'язання банку за дорученням власника рахунку перерахувати/зарахувати відповідну суму грошових коштів у межах такої суми. За таких умов безготівкові кошти не є індивідуалізованими матеріальними об'єктами, відповідно режим поводження з ними не може бути аналогічний тому, який запроваджений до речових доказів. Тому накладення арешту на грошові кошти, що обліковуються на рахунках, враховуючи їх нематеріальний і не індивідуалізований характер, не узгоджується з заявленою метою – збереження речових доказів, адже їх неможливо використати як доказ у кримінальному провадженні [8].

В ухвалі Святошинського районного суду м. Києва від 15.08.2019 р. у справі №759/14475/19 зазначено, що гроші можуть бути речовими доказами лише в готівковому вигляді. Лише гроші в готівковому вигляді можуть або містити на собі якісь сліди (відбитки пальців, ознаки, позначки), або ж можуть бути вилучені як предмет кримінального правопорушення.

Грошові кошти у безготівковій формі на банківському рахунку (без найменування номіналів купюр, їх серійних номерів та інших родових та індивідуальних ознак, властивих для готівкових коштів), не підпадають під визначення речових доказів в кримінальному провадженні, оскільки не є матеріальними

об'єктами, які можуть зберегти сліди злочинів. Вони не можуть бути речовими доказами.

Речовим доказом обігу, зокрема отримання, коштів в безготівковій формі, в розумінні положень ч. 2 ст. 98 Кримінального процесуального кодексу України, є виписка банківської чи фінансової установи, в якій зазначається сума коштів, яка надійшла або ж знаходиться на рахунку підприємства. Тобто, вона є документом, який може містити в собі відомості, що можуть бути використані під час кримінального провадження.

Отже, накласти арешт з метою забезпечення збереження речових доказів можна лише на готівкові кошти» [9].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз положень чинного КПК України та практики засвідчив необхідність подальшого удосконалення форми правового регулювання інституту речових доказів. Ефективна протидія злочинам, учиненим із використанням безготівкових операцій, неможлива без розроблення нових методик експертних досліджень, удосконалення чинних процесуальних процедур виявлення й арешту майна як основного засобу не лише збереження речових доказів, а й поновлення прав потерпілого

У свою чергу, в силу своєї природи безготівкові гроші не можуть на собі зберегти сліди або відомості про обставини, що встановлюються під час кримінального провадження, як наслідок не можуть бути речовими доказами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гловюк І. В. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження: аналіз новел. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 8. С. 155–160.
2. Сліпченко С.О. Безготівкові гроші як об'єкт цивільного права. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 19–20 трав. 2017 р.)* / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ; Харк. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків : ХНУВС, 2017. С. 56–59.
3. Про платіжні послуги [Електронний ресурс] : Закон України від 30.06.2021. № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#n6>
4. Іванов І. Гроші як об'єкт цивільних правовідносин / *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2015 № 17 том. 2., с. 63–66.
5. Постанова Судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 06.04.2016 // Верховний Суд України: офіц. веб-сайт. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/395E8278AA315356C2257F8F00431B6B](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/395E8278AA315356C2257F8F00431B6B).
6. Добровольський О. Питання арешту майна у податковому кримінальному провадженні. Поради адвоката. *Юрліга. Лігазакон*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/experts/218/874_pitannya-areshtu-mayna-u-podatkovomu-kriminalnomu-provazhenn-poradi-advokata.
7. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 29 березня 2018 р. : Справа №757/12150/18-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73207714>.
8. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 19 вересня 2019 р. : справа №1-кц/4910/293/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84377670>.

9. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 15.08.2019 р. у справі №759/14475/19
URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83974279>.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2022

Стаття рекомендована до друку 17.11.2022

H.S. RYBALKO

PhD(Law), Associate Professor, Associate Professor
Of the Criminal Law Department

E-mail: pro100lawyer@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9690-6082>

V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody Square, 4

NON-CASH FUNDS AS MATERIAL EVIDENCE: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE

ANNOTATION: The article examines the issue of seizure of funds in the bank accounts of a legal entity or an individual entrepreneur as one of the measures to ensure criminal proceedings. The issue of seizing property in order to ensure the preservation of physical evidence is studied as a basis for seizing property in criminal proceedings. The norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which fix the concepts of physical evidence, seizure of property in the context of preservation of physical evidence, are analyzed.

The author has researched the meaning of the concept of "money in cash and non-cash form" according to the current legislation. The legal nature of non-cash funds in terms of the possibility of recognizing them as material evidence has been studied.

On the example of court decisions, attention is drawn to the ambiguous practice of recognizing non-cash funds as physical evidence.

KEY WORDS: *money, non-cash funds, physical evidence, seizure of a bank account, seizure of property*

REFERENCES

1. Glovyuk I.V. Seizure of property as a measure to ensure criminal proceedings: analysis of novels / I.V. Glovyuk // Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. – 2016. – No. 8. – P. 155–160. (in Ukrainian)
2. Slipchenko S.O. Cashless money as an object of civil law / S.O. Slipchenko // Problems of civil law and process: theses addendum. participants of science and practice conf., dedicate. in memory of O. A. Pushkin (Kharkiv, May 19–20, 2017) / Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv. national University of Internal Affairs matters; Hark. region All-Ukrainian branch communities org. "Association of Civilians of Ukraine". – Kharkiv: KhNUVS, 2017. – P. 56–59. (in Ukrainian)
3. About payment services [Electronic resource]: Law of Ukraine dated 30.06.2021 No. 1591-IX Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#n6>(in Ukrainian)
4. Ivanov I. Money as an object of civil legal relations / Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Jurisprudence. 2015 No. 17 Vol. 2., p. 63-66. (in Ukrainian)
5. Resolution of the Court Chambers in Civil and Economic Cases of the Supreme Court of Ukraine dated 04.06.2016 // Supreme Court of Ukraine: official. website. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/395E8278AA315356C2257F8F00431B6B](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/395E8278AA315356C2257F8F00431B6B). (in Ukrainian)
6. Dobrovolskyi O. The issue of seizure of property in tax criminal proceedings. Advice from a lawyer. Jurliga League law. URL: https://jurliga.ligazakon.net/experts/218/874_pitannya-areshtu-mayna-u-podatkovomu-kriminalnomu-provazhenn-poradi-advokata. (in Ukrainian)
7. Decision of the Pechersk District Court of Kyiv dated March 29, 2018: Case No. 757/12150/18-k. Unified state register of court decisions. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73207714>. (in Ukrainian)
8. Resolution of the High Anti-Corruption Court dated September 19, 2019: case No. 1-ks/4910/293/19. Unified state register of court decisions. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84377670>. (in Ukrainian)
9. Decision of the Sviatoshyn District Court of Kyiv dated August 15, 2019 in case No. 759/14475/19 URL <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83974279>. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 01.10.2022

The article is recommended for printing 17.11.2022